

Україна в огні (стислий переказ)

Олександр Довженко

Був тихий літній ранок, родина колгоспника Лавріна Запорожця шанувала п'ятидесятиріччя матері Тетяни, співаючи її улюблену пісню "Ой піду я до роду гуляти" (пісня починається словами "Ой, у мене увесь рід багатий...").

Шумить, гуде Тополівка.

Додому приїхали діти – п'ять синів (лейтенант прикордонних військ Роман, чорноморець Савка, агроном Григорій, артилерист Іван та батько п'яťох дітей Трохим), а також дочка Олеся – улюблениця всієї сім'ї.

Мати раділа, що нарешті вся сім'я зібралася разом, але ніхто навіть не підозрював, яке горе близиться до цієї родини.

Прийшов час, і, не жаліючи сліз, Тетяна проводжала синів на війну. Запряг батько коней та й повіз дітей на захід німця бити.

А в цей час через село, на схід, машинами тікали люди від війни. І не могли зрозуміти один одного селяни та "втікачі": перші не могли покинути рідної землі, а другі ж вважали, що селяни нацистів чекають. Отак і почали вважати люди один одного ворогами.

Олеся стояла край села біля криниці та напоювала бійців, які йшли на війну, прохолодною водою.

Тетяна ж, сапаючи картоплю, перегукувалась із сусідкою Мотрею, коли раптом із кулемета ворожого літака посипався град куль і прострочив нещасну матір.

У небі то й діло пролітають літаки, на землі спалахують вибухи. Бомбардували літаки міст, через який їхали Запоріжці, та й не пощастило Сакові – вибух, і ось вже мертвий чорноморець лежав на землі, так і не доїхавши до фронту. Брати побігли далі, а Лаврін, забравши Саву, поїхав назад до Тополівки. Аж ось спинили Запорожця німці, викинули Саву та й поїхали до сусіднього села.

Олеся так і стояла край криниці, проводжаючи бійців. Гарна була дівчина, здібна. Всьому її мати навчила. Буває, як заспіває, то й уся округа радіє. А вишивала як... Висіли її вишивки в різних музеях усього світу, а вона й не знала про це. Закінчувались вже солдати, і раптом рішилася вона на вчинок, від якого серце завмирає, від якого сором душу вбиває, але не було в неї іншого виходу, так підказував їй інстинкт та мудрість народу. Підійшов до Олесі Василь Кравчина – танкіст, з-під самого Кам'янця-Подільського. І стала дівчина вмовляти танкіста провести ніч із нею. Знала вона, що прийдуть німці та поругаються над нею, замучать її, тож краще зробити це за доброю волею. Відмовлявся Кравчина, пояснюючи це тим, що не герой він, що не гіден він неї, але сльози дівочі розтопили серце хлопця і він погодився на цей небачений вчинок.

Тетяна була і лікарні, тож дома нікого не було. Олеся взяла Василю руку, притулила до серця і сказала, що ніколи його не забуде, теж саме зробив і він.

Від сусідньої хати доносився гуркіт дверей. То були сини Купріяна Хутірного, що

втекли з фронту. Не пускав їх батько до дому, бо ненавидів зрадників та дезертирів.

Почало світати. За цю ніч подорослішали Василь із Олесею. Співали їхні душі, вони обіцяли один одному, що любов їх не вгасне, що попри всі незгоди вони знайдуть один одного й будуть жити разом. Василь же пообіцяв повернутися героєм.

Гітлерівці ввійшли до села. Спочатку привітні та веселі вони здоровалися з народом, а потім стали висаджувати двері, забирати худобу та навіть вбивали людей заради розваги.

Синам Купріяного Хутірного дали по гвинтівці та поставили охороняти гармати.

Лаврін нарешті повернувся додому.

А в Києві святкували німці. До столиці приїхав сам новоспечений чорний отаман України Еріх Кох. Вигукуючи "Хайль Гітлер!", він обіцяв кожному солдату сорок п'ять гектарів землі.

Старий полковник німецької розвідки, Ернст фон Крауз, взяв жменю землі й зі словами "Цю землю можна їсти" простяг її своєму сину Людвігу – жахливому нацисту, який був відомий своєю жорстокістю. Як раптом старий Ернст почав розповідати молодшому фон Краузу, що українці – страшні люди. "Так не підкорятися і так умирати, як умирають українці, можуть лише люди високої марки".

У той самий час на площі вішали людей. Машина, у якій їхали батько з сином, запинилася і вони підійшли до пасічника, бджоли якого закутали на смерть декілька німецьких солдат. Одівавши на себе петлю, пасічник проклинав усіх дезертирів і просив як скоріш вбити його, щоб він не бачив цього сорому.

Людвігу злякався, але батько пояснив, що й українці мають слабе місце: "Цей народ не вміє прощати. Вони не вчать історії, не мають національної ідеї, не шанують дружби. Саме тому серед них так багато зрадників, і все, що нам потрібно зробити – посварити їх, і вони самі вб'ють один одного".

Хата Купріяна Хутірного перетворилася у "своєрідний клуб загублених душ". Кожного вечора тут збиралися дезертири та пиячили, скаржачись на свою долю. Одні боялися, що прийдуть червоноармійці та їм помстяться за зраду, інші ж запевняли, що вони отримають землю та стануть незалежними господарями. Старий Купріян став просити їх наздогнати армію, поки ще не пізно, коли раптом до хати забігла його дочка Христя і розповіла, що їхній Павло став поліціантом, за нею в хату зайшов і він із товаришем, а в руках у них були німецькі гвинтівки. Батько, недовго думаючи, випив склянку горілки та їй побіг на сина з кулаками. Купріян хотів вихопити зброю, але пролунав постріл і батько впав замертво. Саме в цю мить до хати забігли німці.

Старший син Микола та декілька дезертирів кинулись тікати. Уже в полі вони зупинилися, щоб вирішити що робити. Микола вирішив податися до партизанів, а хлопці пораздумвали та повернули назад до села. Не вистачило їм розуму та хоробрості битися за свою землю, не було в них болю за свою Батьківщину, не навчили їх історії роду героїського, але їм не вдалося зрозуміти це – висіли вони тепер на шибениці рядочком.

Німці оголосили сільські збори. Лаврін Запорожець зайшов додому, зачинив двері,

зняв зі стіни портрет Сталіна та став прощатися з ним. Попрощавшись із дочкою, він пішов на збори. Фашисти обирали старосту села. Цілу ніч простояли селяни в холодній воді, але ніхто не хотів погоджуватися. Коли ж, під ранок, стали просити селяни Лавріна взяти цей гріх на душу, і погодився він. Селяни почали виходити з води, коли раптом почувся голос куркуля Григорія Заброди. Заброда намагався відмовити фон Крауза обрати Запорожця старостою, бо в того діти на війні та й сам він голова колгоспу. Натомість він сам хотів бути старостою, бо втік із Північного Сибіру та перейшов через фронт, щоб опинитися тут. Ернст фон Крауз вирішив зробити з нього начальника поліції, бо саме там потрібні такі жорстокі та підлі люди.

Минали місяці, війна не стихала. Все так само відступало військо на схід. Поранені бійці просили місця у машинах, але ніхто не погоджувався. Воєнторгівці раділи, що їдуть до безпечного місця, їх душі не могли відчуті біль рідного народу. Відступав і Василь Кравчина, тяжко поранений у руку. Сором поїдав його зсередини, він відчував себе винним перед народом.

До кабінету голови району вбігають дві дівчини, запитуючи, чи варто їм теж тікати, чи буде місто здаватися німцю. Голова Лиманчук суворим криком заперечує ці думки, клянеться, що ніколи цього не станеться. Але в цю мить до кабінету заходить Василь Кравчина і каже, що це все неправда, солдати покидають це місто, а дівчинам краще йти разом з ними. Голова, поспіхом рвучи якісь секретні папери, став звинувачувати Кравчину у провокаторстві та брехні, але Василь не чує цих криків, у його голові Оlesia... Він відчуває себе винним у тому, що не забрав її з собою силою, що залишив ворогу.

Не погодились шофери забрати двох дівчат та пораненого в ногу Івана Запорожця, хоч якби не вмовляв їх Кравчина.

Дезертири та оточенці орють землю в ярмах. Шестеро в плузі, а поганяє їх Мина Товченик. Скаржаться мужики на свою долю та на жорстокого старосту. Оlesia просить батька пожаліти людей, але той відмовляється, бо вони самі його вибирали, а якщо хочуть свободи, то нехай йдуть воювати. Раптом почувся стук у двері. До хати зайшло двоє людей і Лаврін став пошепки розмовляти з ними про щось.

Ернст фон Крауз був неймовірно розлючений. Викликавши Заброду, він став бити його та розпитувати, чому ж люди в ярмах землю орють, а хліба нема, чому худоба пропадає, а ніхто не знає цьому причини. Поліцай Заброда у всьому звинуватив старосту Запорожця.

Прийшов полковник до Лавріна та й став розпитувати, пригрозуючи, що прийдеться вішати. Нема чого робити, щоб народ захистити, склав Запорожець список з молоді, яку можна відправити на роботу до Німеччини.

Наступного дня затужила вся вулиця. Прибігла Христя до Олесі та стала жалітися, що батько її склав список, у якому вся молодь є, одна Оlesia залишається – що ж це за несправедливість така. У цей час у домі Крауза Заброда помітив, що в списку нема Олесі – дочка Лавріна. Почув це Лаврін, бо стояв під дверима, зайшов до Крауза та й сам сказав, що помилився, та не вніс свою дочку до списку, і просить зробити це

якнайшвидше.

У домі Запорожця горе. Плачуть мати разом з Олесею, не може повірити дочка, що батько сам її відправляє на каторгу. До хати зайшов Мина Товченик, Лаврін передав йому листа, а Тетяні сказав увечері до дому не повертатися, бо всяке може тут статися.

Мина прийшов до себе у хату, звелів сину Устимові запрягати коня, а дружині обід накривати. Жінка помітила лист, який Товченик отримав від Запорожця, але чоловік сказав, що це не її справа. Устимові та його товаришу стало цікаво, що ж в тому листі, тому вони непомітно викрали його та вийшли з хати.

Плаче Олеся, обіймає матір, розуміючи, що востаннє бачить її. Плачуть й інші діти, прощаються з батьками. Не витримали шість матерів та впали на рейки, але поїзд не зупинився. Розстріляли німці ще й декілька людей. Для порядку...

До Тетяни підійшов поліцай та порадив тікати, бо чоловіка її заарештовано.

Лаврін стояв перед фон Краузом побитий та в порваній одежі. Ернст був лютий від того, що Лаврін збирався послати того листа партизанам. Тоді б вони знищили охорону та забрали всю молодь до партизанського загону. Полковник випитував місцезнаходження партизан, обіцяючи, що не стане катувати Запорожця, а тихо повісить, але Лаврін не збирався здаватися. Полковник відправив його на ніч за дрiт, сподіваючись, що він змінить свою думку.

Через степи та лани мчався поїзд. Співали дівчини пісні різні, коли раптом Олеся рішуче запропонувала Христі тікати.

На землю опускалася ніч. За селом в нашвидкуруч зробленому концтаборі, в холоді та смороді від могил плакав Лаврін Запорожець. Він думав про те, що доля його сім'ї – ніщо, адже гинуть цілі села, міста, краї. Раптом почувся жіночий голос, то була Мотря Левчиха, вона принесла Лавріну трохи поїсти. Намагаючись передати клунок, Мотря підбігла до клітки, але пролунав постріл, і вона впала за мертво. Перед дротом стояв Максим Забрoда, це він вбив Левчиху і тепер намагався випитати у Лавріна інформацію про партизан. Запорожець і думати не став про це, і обмінявшись одним з одним кількома репліками, вони зчепилися через дрiт, щоб вбити один одного. У полум'ї ненависті дрiт розірвався, Лаврін схопив його та задув ним Забрoду. Не помічаючи болю, йдучи по гострому дроту виривався Запорожець на свободу.

З-під дерева вийшов Людвіг фон Крауз і, витягши свій маузер, вистрілив Лавріну в обличчя. Лаврін не впав за мертво, зібравши всю свою силу, він вдарив Людвіга у вухо настільки сильно, що той миттєво помер. До цього місця вже бігли поліцаї. Лаврін підібрав Забрoдин автомат і розпалюючи хоробрість полонених став вбивати зрадників. В'язні повалили дрiт і побігли до річки. Стрибаючи у Десну навіть ті, хто не вмів плавати, перепливали її на шляху до своєї свободи.

Олеся й Христина втекли з потяга. Вони намагалися сховатися на вулицях якогось міста, але їх схопили та покарали. Наступного разу вони на ходу впали з поїзда та втікали крізь поля та байраки до лісу. Впавши від безсилля, вони здалися. Знову їхали вони ешелонами на захід. На одній станції стояли поряд два потяги і хлопець із сусіднього потяга заговорив до дівчат. Але Христия зрушила на нього усю свою злість за

те, що здалися хлопці живими у полон, що не захистили їх, що хлопець аж зникнув. Поїзд поїхав далі, і ось, вже через кілька годин хтось крикнув, що це остання українська станція.

Олеся і Христа знову втекли. Прибігли вони до річки, Христа стрибнула у воду й поплила, а Олеся залишилася, бо не вміла плавати, її схопили німці.

А в селі лютував Ернст фон Крауз. За смерть свого сина він власноручно вбив майже всіх поліцаїв, живими залишились лиш Іван Гаркавенко та Устим Товченко, які встигли сховатися у кущах. Не жаліли німці селян: спочатку спалили Лаврінову хату, а потім взялися за родини тих, чиї діти були у партизанських загонах – палили хати, а людей ставили в ряд та розстрілювали. Вішали жінок, а дітей віднімали та кидали у вогонь. Ті матері, яких не "врятувала" петля, кидались самоволі до вогню, щоб не бачити цього горя. Загинули всі, хто не встиг втекти з цього пекла.

На сході сонця примчалися до села партизани. Об'їхали вершники все село, а замість хат тільки пічки кам'яні стоять. До тієї криниці, де нещодавно поїла Олеся славних воїнів, під'їхав вершник – командир партизанського загону Роман Запорожець.

Не впізнали б селяни колишнього "м'якого" Романа Запорожця, війна і на ньому залишила свій відбиток. Тепер це був воїн, месник, від зустрічі з яким усі німці ставали беззахисними хлоп'ятами, командир, за голову якого покладена була величезна ціна.

Обійшов Роман майже всі хатинки, але ніхто не відізвався на його заклики. Коли раптом почув він голос рідний, лагідний – материний... Кинувся до ями, з якої крик цей чути було, вбіг туди, а Тетяна тільки й встигла, що синочка свого побачити, і померла одразу.

Другого дня повстав увесь район. Полковник фон Крауз не знав що робити. Німці тікали, а селяни приєднувались до партизанського загону аби дати відсіч ворогу.

Так, одного разу, за селом вирішували поліцаї що ж робити. Один не хотів до партизан, бо гадав, що не прийдуть сюди червоноармійці, не переможуть нацистів, інші ж хотіли б вже здатися, але боялися. Так, не витримала стара матір одного з поліцаїв, Одарка Товчениха, та пішла до загону й стала вмовляти пожаліти хлопця та взяти до себе. Змилювались партизани над Устимом Товчеником та взяли до себе.

Іншому ж, Івану Гаркавенку, пощастило менше. Усю злість свою спустили на ньому браві хлопці й вже вбити хотіли, коли раптом вивели з лісу чоловіка із зав'язаними очима, то був Лаврін Запорожець. Зрадів спочатку Лаврін, почав шукати очима молодь свою, яку до партизанського загону відправив, а потім зрозумів, що провалився план його, що не отримали партизани листа того секретного. І не хотів вже жити Запорожець, не став виправдовуватися за жорстокість свою на посту старости: "Народні месники!.. Хіба те, що сталося зі мною, з селом, не тяжче смерті у сто крат?..", просив вбити його. Вразили ці слова партизан, не знали вони, що робити далі. Аж раптом крик та стукіт копит перервав цю мовчазну паузу, то були дніпрянські партизани. Впізнав Лаврін командира загону дніпрянського, обізвався до сина свого, Романа Запорожця, та впав непритомний.

У Берліні українських дівчат продавали як рабинь. Старий товстий фашист Курт

Ріхтер майже задарма продавав виснажену, голодну та побиту Олесю. Німці збиралися навколо цього "товару", торкалися, оглядали, випитували, що вона вміє робити. А Олеся співала пісню і навіть не помічала всього, що відбувається навколо – думками вона була на Вкраїні, біля своєї сім'ї, біля свого Василя. Її купила дружина німецького полковника Ернста фон Крауза.

Василь Кравчина лежить на операційному столі. Хірург намагається зробити все, щоб врятувати хлопця, а в голові у Василя Олеся, він марить, кличе її.

Минає літо. Кравчина знову в бою. Поливаючи ворога кулями з автомата, він не помічає як поряд вибухає граната. Знову операційна, знову лікарі та медсестри годинами рятують безстрашного воїна.

У Берліні з Олесею розмовляє фрау Крауз. Просить розповісти про її село, про Тополівку, коли раптом листоноша приносить листа, і фрау Крауз хапається за серце, передчуваючи якесь горе. Сумна вісточка розповідає про смерть Людвіга і розлючена Крауз зі своєю дочкою Еммою кидається на Олесю. Олеся виривається, стрибає у вікно і тікає.

Багато минуло часу з тієї митті, коли стрибнула Олеся у вікно і помчалася до своєї Батьківщини. Не гадайте навіть, скільки сорому винесла її душа, скільки горя витримала на цьому складному шляху до дому. Не питайте, якою ціною вона пройшла цю путь, бо не зможете прийняти це, бо вважатимете, що краще вбити її за цю аморальність. Все було на її шляху, але вона все ж таки повернулася до рідного краю.

Йдучи шляхами рідного села, вона раптом почула, що її хтось кличе. Це була Христя. Дівчата впали у обіймах один одної і заплакали.

У Христі була зброя, і Олеся подумала, що вона партизанка. Але, на справді, все трапилось по іншому. Перепливши через річку, вона впала непритомна. Усе, що вона пам'ятає після цього – це те, як вона стояла на вулиці якогось міста, гарно вдягнена та неушкоджена. До неї підбігла німкеня та вдарила її по щоці, потім зробила теж саме і з чоловіком, що стояв поруч. Той чоловік був фашистський капітан Антоніо Пальма.

Ернст фон Крауз викликав до свого штабу капітана. Це мала бути важка і сувора розмова. Полковник став розпитувати Пальму про жінку, що вдарила його, про його дружину. Антоніо розповів, що його дружина — українка, але він не кохає її, бо одружився з Христіною тільки заради того, щоб мати гарні стосунки, а ще, так сталося, що сьогодні вночі вона втекла. Фон Крауз почав кричати на капітана, звинувачувати у відсутності моралі, на що Пальма відповів, що мораль давно померла, що "в цій війні не буде переможців і переможених, а будуть загинулі і уцілілі..." Полковник розлютився ще більше, а коли дізнався, що ці слова сказав сам фюрер, голосно заявив: "Я вважаю, що фюрер Гітлер говорить дурниці. Це він міг дозволяти собі до Сталінграда, але після Сталінграда, де він погубив цвіт нашої нації..."

Раптом з печі почувся голос Мини Товченика: "Істинна правда. Тепер він, мабуть, здорово там піджав хвоста, собацюга!" Що відбувалося в його голові в цей момент ніхто не зна. Мину стягнули з печі та поставили перед фон Краузом. Що ж там, слав'янська хоробрість не дозволила Товченику забоятися, він стояв усміхнений і навіть встиг

відкинути декілька гострих словечок, доки його не взяли під руки та не увели для покарання у вигляді повішення.

У той момент, коли Мину у темряві вели через сіни, він вирвався, вкусив одного з жандармів за ногу та побіг через секретний хід на своє старе місце на печі. У темряві жандарми перестріляли один одного.

Переляканий Ернст фон Крауз забув про свою лють до Пальми і відпустив його. Не встиг Пальма вийти з хати, як з печі почувся кашель Мина. Стримуючи себе від дихання та бажання вигукнути щось образливе, Товченик закашлявся. Розлючені німці кинулись до печі, але раптом Мина згадав, що є на світі слово, яке діє на фашистів, як молитва на чортів.

"Партизани!", – закричав він у весь голос.

З такого переляку фон Крауз та його офіцери, не задумуючись, стрибнули у вікно. А до дому і справді вже бігли Роман Запорожець та його загін. Вже через декілька хвилин Мина докладно розповідав усе, що почув у хаті.

Коли прокурор партизанського загону Лиманчук дізнався, що жінку італійського капітана захопили у полон, він одразу ж виніс їй смертний вирок. Роман Запорожець же рішення не затвердив, бо спочатку хотів поговорити з цією зрадницею.

Сотні людей з гнівом та ненавистю дивилися на Христю, коли її вели на допит. Ніхто з них навіть не розумів жахливої долі цієї дівчини.

Такого допиту прокурор ще не бачив у своєму житті. Звичайна українська дівчина не виправдовувалась і не просила пробачити її, їй набридли ці муки, страждання, все, що вона хотіла – це померти, щоб не терпіти більше цього сорому. На всі запитання Лиманчука була дана чітка та коротка відповідь, це спантеличило його. Прокурор не жалів образливих слів, і коли Христя зовсім зневірилась у тому, що її не вб'ють, вона згадала усю свою жахливу долю, усі свої страждання, і заговорила... "Яка я повія? Мучениця я! Сльозами проводжала вас, сльозами й стрічаю! Товаришу мій, про що вас питати? Я пам'ятаю вас. Ви прошмигнули через наше село. Я наливала вам воду в радіатор. Він сильно протікав у вас, і ви лаялись так голосно й гидко. Я плакала тоді і, плачучи, питала вас, чи будуть фашисти в нашому селі: може б, я втекла? Пам'ятаєте, що ви сказали мені? Ви назвали моє питання провокаційним. От я й осталась під німцем, повія й стерво. От ви чисті, а я ні. От ви презираєте мене, загрожуючи смертю. А я хочу вмерти, хочу! Мені гидко. Чим ви можете покарати мене? Мене життя вже так покарало, що більшої кари й не придумати".

Зніяковів прокурор, а командир Роман Запорожець розпитав дівчину і дізнався, що з Тополівки вона, що подруга сестри його. Вивів він її з хати до лісу і попросив поклястися, що не шпигунка. Повіривши Христі, він пообіцяв, що все буде добре, що переможуть вони ворога і заживуть знову, як і раніше, в щасті та радості. Христя не хотіла жити, не хотіла більше страждати, але Роман розповів їй, що є і від цього ліки – помста.

На світанку прощалися дві подруги – Христя та Олеся. "Це і все. Я йду помститися, Олеся", – казала Христя. А десь на сході чутно було вибухи від снарядів, наступали

радянські війська. Німці у поспіху тікали, підпалюючи хати та вивозячи людей у грузовиках.

Воїни гналися за ворогом на танках, машинах, багато хто просто біг, не жаліючи своїх сил. У їх очах горів негасимий вогонь хоробрості та мужності, але багато хто з командирів не стримував сліз, коли бачив усмішки людей, що вилазили з погребів, щоб привітати рідних бійців. Серед цих солдат був і Василь Кравчина.

З темних і брудних ям вилазили селяни і протирали очі від сліз, шукали свої хати, знайомих, вітали бійців. Багато тепер треба зробити добра, щоб залічити ті рани душевні, що були в кожного з них. Вони хотіли жити, вони ждали життя. Ще горіли дома, а люди вже поралися на городі, саджали заховане колись насіння.

У хаті старого Демида Бесараба спинився штаб. Не жалів дід харчів та горілки, пригощав усіх, хто заходив до його дому, а потім проводжав далі на фронт.

Оскаженілий Ернст фон Крауз бив Демида випитуючи, де його сини. Дізнавшись, що вони у Червоній Армії, наказав повісити. Ще лютішим він став, коли почув усміхнене "Вішай, катюга. Тепер уже не страшно. Все одно не вийдеш живим". Привели Мину Товченика. Диверсант підірвав моста. "Я вже тебе боюсь! Хто ти?" – запитав полковник. "Я твоя смерть" – хоробро відповів Мина. Ернст лякав його повішанням, але Товченик не боявся і казав, що він невмирущий, а потім ще й додав: "Україна, щоб ти знав — це ваша судьба. Поки горить як свічка — Гітлер дихає, потухне — витягне Гітлер ноги і ви з ним".

Розлючений та наляканий полковник фон Крауз наказав негайно повісити нахабного диверсанта. Доля ж мала зовсім інші плани на цього "щасливого" пустуна. Товченик вже стояв під шибинецею, коли раптом, несподівано для всіх, став співати німецький гімн. Приголомшені жандарми стали струнко і витягли праву руку вгору, з хати вибіг і полковник. Мина зібрав усі свої сили та з таким натхненням заспівав останній куплет, що сам фон Крауз не стримався і витяг свою руку лопатою. Цією піснею Товченик хотів виграти собі декілька останніх хвилин, але раптом почулися постріли автоматів. "Партизани!" — кричали налякані німці. "А, розстосукини сини нехай!" — крикнув Мина і, знявши петлю, почав по-хазяйськи складати віршовку.

Не пощастить вже Краузу цього разу, не втече він. Серед бійців партизанського загону залишились лиш навчені боями, незчисленними втратами, хоробрі та сміливі солдати. Тепер вже не один, а два загони, під командуванням Романа та Лавріна Запорожців переслідуватимуть німецького полковника. Не допоможе вже Ернсту ні поліція, ні місцеві старости. Пропали всі його плани...

"Цю землю можна їсти!" — пригадував він загиблого свого старшого сина. Це було так недавно, майже вчора.

Час від часу він дивився на портрет Гітлера і питався, чому все так сталося. Він бачив у Гітлерові свій ідеал. Ні! Він сам був Гітлером усередині. Скільки жорстоких планів розробив він сам, полковник Ернст фон Крауз. Пекельні заводи спалювання людей, плани підкорення Східної Європи – усе це було його творінням. Давно вже він став жорстокішим за свого сина: випалював цілі села, райони, знищував сім'ї, роди... " І

от потроху, день за днем, село за селом, пожежа за пожежею, смерть за смертю, прийшов Крауз до останнього висновку — кінець... Кінець Німеччини Гітлера і його, полковника Ернста фон Крауза. Кінець".

Коли ця думка остаточно заволоділа його розумом, для більшої безпеки він став розпускати свої загони, залишаючи тільки перевірених роками німців та зрадників народу, які не раз підтвердили свою відданість.

Параноя не давала йому спокою. Однієї ночі йому наснилось, як Лаврін Запорожець виколує йому очі та відрізає язика. Платою за цей жахливий сон стала незчисленна кількість смертей, яку заподіяв безжалісний полковник тієї ночі. Сотні людей були розстріляні, а діти їх згоріли у вогні.

Отак відбувалося з кожним селом, до того моменту, коли він сам обезсилений та наляканий не потрапив у полон до Лавріна та Романа Запорожців. Це був важкий дводенний бій. Німецькі карателі не здавалися до тієї самої миті, коли остаточно не зневірилися у своїй перемозі. Тоді, піднявши руки, вони йшли, спотикаючись об трупи своїх товаришів, та кричали "Гітлер капут!".

Фон Крауз бачив це все на власні очі. Поставши перед своїм суддею, він остаточно втратив облік людини та офіцера. Він почав виправдовуватися, просити пощади, але Лаврін навіть слухати його не став. "Я зневажаю тебе, проклятий німецький йолопе! Ти не бачив найважливішого, що вписали ми, більшовики, в книгу боротьби, — непорушну дружбу народів!" Навколо Лавріна стояли партизани — українські, російські, казахські, татарські, киргизькі його сподвижники й брати. Серед них виділявся один. Колись тяжко поранений, з обгорілими ділянками шкіри, він єдиний спасся зі своєї сім'ї — померла і жінка, і діти, і батьки... До нього і звернувся Лаврін: "Тобі вже нічого втрачати на цьому світі. Одведи убивцю в ліс, щоб ніхто не бачив, як повернув ти йому все, що приніс він на нашу землю".

Так загинув Крауз.

Війна продовжувалась. Знову втікав ворог, лишаючи після себе тільки випалені села та трупи беззахисних селян. Знову мчалися танки, автомобілі, летіли літаки та бігли солдати. Знову вилізали із своїх схованок щасливі та сповнені надії люди.

Одного разу один з таких селян розгнівав капітана своїми питаннями. "Довго ще перемоги чекати?" - запитав Мина Товченик. Командир батареї Сіроштан розлютився на Мину, звинувачуючи його в тому, що поки вони, солдати, кров свою проливали, він з німцем землю ділив та з жінками розважався. Згадав і про свою жінку і пообіцяв, що як звільнить Вінницю, то вб'є її, зрадницю. Цю розмову почув найстарший командир Василь Кравчина. "Ти командир, герой, у тебе два ордени і чотири рани. Невже ж ти, проливши кров свою, так не зрозумів нічого, хто й що ми? Що не обивателі, не свідки історії ми, а герої великого грізного часу? Кожен з нас мусить одержати дві перемоги. Перемогу над загарбниками-фашистами, відчизняну спільну велику перемогу. І другу перемогу свою малу — над безліччю своїх недостатків, над грубістю, дурістю, пробач мене, Сіроштане, над злом, неуважательністю і, до речі, поганим ставленням до жінки". Всі затихли. Це були наче слова пророка, який ніс добро в холодні серця

змучених війною людей.

Йшов лютий бій. Капітан Кравчина не встигав віддавати наказів. "Стояти в смерть!" — то й діло повторював він у рацію. Командир загону Запорожець та його вірні солдати не жаліли останніх сил, кожна хвилина була для них як остання. Артилеристи то й діло бігали за снарядами, крутили гармати, "полювали вогнем" ворога.

Сім раз сходилися бійці з противником. Сім найтяжчих німецьких атак одбили вони вщент, в порох, в дим. "Запорожець? Як діла?" — кричав командир у трубку. "Добрі діла. Поставили в смерть, ну й стою".

Ще п'ять жакливих атак відбили червоноармійці. На тринадцяту, останню, німецький командир поклав усі свої сподівання. Наказав він усім своїм солдатам розтягтися та випити горілки, а потім направив їх усіх на вірну смерть. Спочатку налякані цією психологічною атакою слов'янські бійці не знали, що робити, а потім, незмінно веселі, почали шуткувати та сміятися з беззахисності гітлерівців. Але рано було веселитися... За підтримки танків та кулеметів, бігли шалені німці та вбивали наших солдат. Закінчились вже всі снаряди, і ні до кого було вже кричати в бригаді Запорожця. Усі до єдиного поклали бійці життя свої заради однієї, такої жаданої перемоги.

Командир Сіроштан об'являвся минами та кинувся на танк. Капітан Кравчина вже сам став за гармату та, поряд зі своїми бійцями, відстрілював ворога. На третій батареї танк заїхав на окоп, коли раптом з-під танку вилізла рука Запорожця, а в руці у нього було три міни...

Невідомо, чим би закінчилась нерівна отая боротьба. Може б, і не вистачило благородного людського духу проти німецького заліза, але раптом ударив по фашистах полк, що прийшов на виручку. Діло завершили славнозвісні залпи "катюш".

Лаврін Запорожець з сином в'їзжали до рідного села. Разом з ними їхали обози з пораненими солдатами, які, пересилюючи біль, кричали "Ура!" Безсмертя народу почувалося у повітрі, солдати розповідали свої бойові історії, а люди не жаліли сліз щастя та радості.

Олеся стояла біля криниці. Тепер йшли вже бійці на захід, і була в них не печаль, а усмішка на обличчі. І ось... Прийшов він. Олеся стояла та не могла впізнати свого коханого. Війна змінила його. Повернувся він, як і обіцяв, героєм.

Потім все сталося як у казці. Прийшов батько Лаврін, брат Роман, прийшов Іван Запорожець, що теж оказався братом. І заспівали вони в честь матері її улюблену пісню:

"Ой піду я до роду гуляти,
Таж у мене увесь рід багатий".

А на ранок Олеся вже знову проводжала увесь свій рід на війну.